

פנחס שדה

א.א.

פגישתי האחת עמו הייתה פרי מקרה. היה זה באחת מאותן שנים רחוקות, כשהתגוררתי בעליית-גג קטנה בירושלים. תחילת שנות החמישים, בערך. אורי צבי גרינברג נשא אז אשה, ובהיותו חסר-בית בא להתגורר בדירתו בת החדר האחר של מי שהיה באותן שנים ידיד שלי, זאב ייבין. וכך, בהקשר מקרי זה, גודמן לי לבקר אצלו, בשכונת קסטמן. ישננו בחצר קטנה, בצילו של עץ, ורק מעט דיברנו. לא היה צורך מיוחד בדבריבורים. כלומר, דומה שהיה איוו הכנה, היה ברור מה בינינו. אני פירסמתי אז ספר שירים ראשון שלי, ובאשר לספריי, קראתי מהם מה שיוכלתי למצוא. בעודנו יושבים כך שמע גרינברג כי ברשותי טופס של "שונזי קריגרי", הנובילה של תומאס מאן, וביקש שאשאיל לו. כיום, כמדומני, הופיע הספר במהדורה חדשה, אך אז היה זה טופס נדיר במקצת, בהוצאת "אמנות" שכבר איננה קיימת, זו שהוציאה לאור ספרים בכריכות בד עם צבעי פסטל מקסימים.

ספר זה היה יקר ללבי, ובנדודי במשך השנים שמרתי אותו עמי, עד היום. גרינברג נראה לי אז כמעט קשיש, שהרי אני הייתי אז כמעט נער, זמן מה אחרי שחוריי מזה"ל, והיה זה בעיני מפליא במקצת, ונחמד, שאדם כזה, דהיינו גם קשיש וגם מפורסם, מבקש לקרוא ספר אשר אני חשבתיו כשייך מהותית לחיים שלי, לעולם הנעורים, לכאבי הנעורים, למתיקות הנעורים. כאילו רצה לשוב במקצת, בהוצאת "אמנות" שכבר איננה קיימת, זו שהוציאה יחד נכונים, כמוכן. אדם כזה, במוכן מסויים, מת והוא נער. על-כפייה השאלתי לו את הספר.

והיתה, לאחר כעשרים וחמש שנה, עוד פגישה, או כעין פגישה, בין מנהיגי לכת לטקסים ולאסיפות, אך כשהזמנתי לטקס מתן פרס ביאליק לגרינברג, הלכתי. בשום מקרה אחר לא עשיתי כך, ואפילו לטקס פרס ביאליק שלי עצמי, כעבור שנים, הלכתי מטעמי גימס ובלתי חמדה. בטקס של גרינברג התרחש משנה. הוא היה אז כבן שמונים, או קצת יותר. ברע מסויים החל לצטט בגרמנית מלות שירי, וגם ככה, אך לכך אולי אניע כהמשך. בכל אופן, בתום הטקס הכחין בי בתוך הקהל. הוא פנה אלי ואמר משנה בחיך חביב. הייתי נשוי אז ובאתי עם אשתי, שהיתה אשה יפה, והוא הביט בה ורק לי איוו מחמאה משועשעת. ושוב חשבתני בלבי כי יש בכך מן הנחמד, ואפילו מן המפליא במקצת, אם לזכור כי רק לפני עשר דקות עמד איש זה על הבמה וכמעט בעלפון-חושים ככה ודיבר גרמנית, ועכשיו הוא עומד ומתבדח אתי. התבטאה בכך איוו חיונית.

ב.

והחיוניות - יכולתי לנקוט גם מלה אחרת בהקשר זה, למשל טוטאליות - היא אולי מה שתפס אותי אצל גרינברג כשהייתי כבן שבע-עשרה ובמקרה נפלו לידי ספר או שניים שלו. "אנקי ריאון על קוטב העצבות", "אימה גדולה וירח", הגעתי אליהם, אל ספרים כאלו, באיוו דרך אינסטיטוטיווית. לא למרתי עליהם כבית-ספר, כי לא אמר לי דבר. הגעתי אליהם כאל דברים אחרים כחיי, כמו אל נשים, למשל. או שאתה פוגש בהן או לא, או שאהה מתאבה בהן או לא.

בתקופה ההיא חיו בארץ שלושה משוררים שהיו כעין אבני יסוד של השירה המקורית. שלונסקי, אלתרמן, ואורי צבי גרי-

אצ"ג ביקש שאשאיל לו את "שונזי קריגרי". התפלאתי במקצת שאדם כזה מבקש לקרוא ספר שאני חשבתיו כשייך לעולם הנעורים, לכאבי הנעורים, למתיקות הנעורים

נברג. שלונסקי היה כמין מלך של התרבות המקומית, ולעומתו גרינברג היה, מטעמים פוליטיים ואחרים, די נירח. אני לא הייתי ממש מודע לכל זה, כי הייתי מנותק מכל חשיבה חברתית. לא קראתי עתונם. אפילו לא היה לי כסף לקנות עתונם. אך הרגשתי שירי הראשון, בהיותי כבן שבע-עשרה, ואני חושב שהוא גם חיבב אותי. אני, כמוכן, זוכר אותו ברגש הוקרה, אך האמת היא שמער למ לא הייתה לי התייחסות אל שיריו, חוץ מאשר אל שירים אחרים בספרו הראשון שהתגלגל לידי - "אבני ברוח", שם מתוארת הפלגה בורדה לאירופה. באשר לאלתרמן, הוא לא קנה את לבי. כתיבתו נראתה לי כמשהו מסוג שירת תור הזהב בספרד, משהו מלא ברק וצבעוניות, אפילו מלא קסמים. אך לא קסמים כאלה שמקסימים אותי.

יתר על כן, שני אלה היו אנשים מאוד מימסדיים. לא נעים לי היום, בגילי ובעצם, לא נהגתי כך בשום גיל, לדבר במושגים של מימסד או לא מימסד, זה ילדותי, נפש. אך עובדה היא שהללו היו אנשים שהשתרשו בתוך החברה, בתוך ה"מימסד". כבר איני מדבר על כך שהיו "מקורבים למלכות", בעוד אשר לפי המושג שלי האמנות היא מלכות בפני עצמה, אלא על כך שאם אתה נמצא ולפי מטבעיהן העממי ("כראש אחר" עם החברה שמת ביבך, הרי יש בה משהו חסוד. אתה בשר מבשרם, בעצם אתה מחנף להם. ואני או, בחוש של נער חולם, שהרור, חשתי כי משהו אינו מוצא חן בעיני, והתרחקתי. לעומת זאת הייתה לי אהדה להווייתו של גרינברג.

ג.

עכשיו, באשר לאותה מלה, חיוניות, או טוטאליות. הוא הצ'יטייר לי או כמשורר טוטאלי. להיות משורר, אמן, צייר, מלחין, משמעו היה בעיני קודם כל ומעל לכל טוטאליות. להיות בשלי-מות את הדבר. לא להיות סניף של החברה. אך למה לי לומר מה לא? זה הרי איננו מה שחשוב. חשוב מה כן. ובכן, באשר לגריגרי, גברג, אני לא חקרתיו או ולא התעניינתי מה קשריו הפוליטיים וכדומה, אני קראתי את שיריו ונסעתי על תחושותי, ואיני סבור שטעיתי. הוא היה משורר טוטאלי, עד כמה שאפשר בעולמנו זה. הרי לא כל אחר יכול לנסוע לטאטיה ולצייר ולבסוף למות שם על קידוש השם בבדידות וברעב. גם לא ציפיתי מגרינברג כי יירד לעצמו, כדורגל, כדור בראש. או ש. או ש. או ש. אפשר לעשות נכסיו של הווא עשה. חיי היו קשים מבחינה חומרית, סגפניים, וכנראה שנישט מאוד לתת רענון על-כך. כומנים מסויימים ידעו כנראה רעב. רוב חיי, כמדומני, ועל-כפייה עצרות שנותיו האחרונות, הוא חש כנראה כי אינו יכול לחלק עצמו בין ישותו כמשורר לבין איוו עיסוק חיצוני. בליתיבירה, התגורר במשך שנים בביתם, ונסמך על שולחנם, של מעריציו, ששפת

ויעקב. כלומר, להיבלע בתוך זה, משהו כגון הנאמר "לשכב עם אכתייר", עם אכתייר. למות עמהם, להצטרף אליהם. שאם לא כן, המוות הוא איווה גדולה מנשוא. אין ישועה אישית. האדם הוא עפר ואפר. עתידנו עפר. וסבורני כי לגרינברג, עם היותו אדם גאה ובעל קסם אישי וגם אהב נשים, הייתה תחושה חזקה ומתמדת של ה"עפר ואפר". ביאנקריאון ביטא זאת, ועוד. ולא רק שלא יושעו את האדם אשתו וצאצאיו ורכושו והמוניטין שלו והפרטים המוענקים לו וכ' - גם השפה, אותה שפה אשר עליה כתב גרינברג בצעירותו שהיא המצב האחרון לפקד השילובים וברמה באותיות כותבות, גם בה, הסתבר, אין ישועה. השפה, האמנות, הרי היא משהו משותף עם גיתת והלחלוק, עם סזאן ונון, עם טוניו קריגו של תומאס מאן, וכנראה שגריגרי נברג איבד את האמון בשותפות זו, את התקווה בה. ואכן יש הרואים בגוסטאב אנשכאן, גיבורו של "מרות ברוצציה", את טוניו קריגו בוקנותו כלומר, זה מה שהדברים מגיעים אליו בסדר פס. אך אם לשוב אל גרינברג, הרי כפאראפרזה על פסוק של הלליר הייתי אומר כי אמנם שיריו האחרונים הארוכים בענייני

ייבין, הוריו של זאב הנ"ל, אשר הם עצמם היו מסתפקים בקב חרובים מערב שבת לערב שבת. עניין זה בחייו מוקשה בעיני, אך לא כי מדובר פה, ואניח לזה. אם להתקרב יותר לעניין שירתו, בעייה מרכזית למדי בה היא היחס בין השירה הלירית לבין השירה האלומית, הקשר ביניהן, הניגוד ביניהן. כיום אני קורא בשירתו לעתים רחוקות, ואין היא בתחום העבודה שלי. נטייתו ושאיתני כיום הן לפשטות, לצליריות, לקיצור, לשירה כביטוי החיים בעידומם, ואומנם יש גילויים מעולים בתחום זה כממה איריא מוקרמים של גרינברג, ביאנקריאון, בשיר שרפס ביאלמנד מצפה, וכדומה, אך על שירתו בכללה, ובדואי זו של השנים האחרונות, הרי אי אפשרות לומר שהיא מופת של צלילות ותמציות. ואולם לא זו הנקודה הנקודה היא זו: אף כי מה שקסם לי בשירת גרינברג הוא כמוכן הביטוי האישי, הנה באותם ימים רחוקים קראתי במידה לא פחדתה של היסקמות גם את השירה האלומית שלו, ישמר הקמורג והאמונחה, "הגברות העולה", התכנים כשלעצמם לא נגעו בי במיוחד. לא שוללתי אותם. ארבלו אלא שהם לא היו בתחום ההתעניינות של נפשי. אך היה זה אותו גרינברג עצמו, אותה

ככל הזכור לי, כ"חמי צי יער". היער, מן הסתם, אינו חורשה ישראלית של קק"ל, אלא יער אירופי, עולם אהבתו הראשונה ויאשו המאחר של המשורר.

לי נראה כי הוא היה נתון במצב של איוו מחנק, ואפילו, אולי, באיוו אלמנט של איוו. אני חוזר ונזכר באותו טקס שנכחתי בו, כאשר הענק לו, בהיותו כבן שמונים, פרס ביאליק. הוא עמד על הכמה ודיבר, ובתוך כך העלה וזכרונות על ידידתו המנוחה אלוה לפקרישילר, וברגע מסויים החל מצטט בגרמנית משיריה, או מדבריה אליו, ואו, כמתוך איוו אכטטוה סהרורית, פרץ בבכי. מן הסתם היה זה מורד לקהל לשמוע את מתבר "רדחבות הנהר" דובר גרמנית, ומה גם לראותו בוכה, ואולם אני לא חשתי שום תמיהה למראה החיון הזה.

אלוה לפקרישילר הורקנה ומתה באחד האופנים הקשים ביותר שאפשר להעלות בדמיון. היא הייתה שלושה דברים נכבדים: גם אדם, גם אשה, וגם משוררת. ולהיות שלושה אלה ולסיים באופן כה קשה, משוגעת-למחצה המשוטטת בחוצות ירושלים כשפרחים לשערותיה וילדים משליכים עליה אבנים - זו צליבה. ואולי אף קשה במובנה מצליבתו של ישו, כי לו לפחות היו באותה שעה מעריצים ונשים אהבות. וגרינברג, מן הסתם בהשפעת התרגשור תו, הגיח כנראה מתוך פנימיותו איוו צורך להודות עמה, עם ידירתו האבודה, עם המשוררת הסהרורית, עם הזקנה הבוררת. הווייתה ביטאה, אולי, אמת פנימית שלו. ואו, אולי באופן היסטרי במקצת, בבכי, בגרמנית, בשפתה של אלוה ושל אותו עולם השיר רה אשר מתוכו צמח, הוא כמו אמר באותה שעה לשומעיו, אשר כמוכן לא היו יכולים להבינו: אני לא זה שאתם חושבים שאני. אני לא זה העומד כאן ומקבל פרס ועוד מתכבד בכך. אני לא נערצם של המעריצים הפוליטיים, לא זה שהשתטה להיות ח"כ, לא זה שכתב מה שכתב בשנים האחרונות. אני החבר של אלוה. חבר לאותם עלומים, ואחר-כך לאותם פרחים בשיער הלבן, ולאבי גים בגב, ולשירה אשר מקורותיה, ככלות הכול, בעולמות ההם. בשיר הנפלא הפותח את "אנקריאון על קוטב העצבות" הוא כתב את השורות: פתוי, מינורות ופסנתר בארץ הנה / נרעיתי סמנע שיער הדב. / מניין מווי הפז הזה על צדעית / מי את שאינך רוצה להישרף / ואנכי לא ידעתי: שלהיריקין / חווה שלחי קיצי באירופה / ושם העיר: ברלין, מאתידיגשיריפ

חיים, אכזבה, ישועה

אורי צבי גרינברג בציוו של ראובן

כשנזכר באלוה לסקר-שילר, ציטט בגרמנית, פרץ בבכי, כמו אמר: אני לא זה שחושבים שאני, לא המתכבד בפרס, לא נערצם של המעריצים הפוליטיים. אני החבר של אלוה

1.

כשנזכרתי האחרונות סירב אורי צבי גרינברג להצעות להוציא לאור מהדורה של כתביו המקובצים, או אף להרפס מחדש ספר מספריו המוקדמים. לדבריו, "הדור אינו ראוי". יש שתהו על פשר הדבר. נראה לי כי אולי אפשר למצוא רמיון כלשהו, ולו גם שמץ קל של רמיון, למקרה של רבי נתנן מברסלב, או שקאק, אשר בסוף ימיהם חשו התנגדות נפשית לפרסום כתביהם ואף ביקשו לשרפם. ועל הרעת עוליים גם מקרים כגון צוואתו של שקספיר, בה ציין בפירוט כל חפץ שהוא מוריש (לאשתו הוריש "את המיטה השניה-בטיבה"), ולעומת זאת אינו מזכיר אף במלה אחת את מחותניו. או הכתובת שחיבר אייכנולדס למצבת-קברו, אשר בה הוא משתבח בהיותו חייל במלחמה נגד הפרסים אך מתעלם לח' לזכר מן המחוזות שחיבר.

החיים כאחרים, אף אם תגיע להישגים אמתיים ולגדולה פנימית, הם, כמדומה, בהכרח מאכזבים. וזאת משום עצם אחר-יתם. ואם תגד אדם אשר כל ימיו נאבקו ויצרו, אפשר שאכזבתך תהיה רבה פי שבע, והואיל ותראה בעליל עד מה אין בכל אלה שום הצלה בשבילך. ביאליק ביטא את תחושתו כי הדוכבים רימו אותו וכי חיששתי פרוטותם ויאבד דיני, ואו, לאט, לאט, החל מסתגר בתוכו, החל לתת פחות ופחות מעצמו, הוא, שנתן כה הרבה מעצמו, ששירתו בעיקרה היא וירוי. לא פלא שגרינברג חש קרבה אל ביאליק, ובדואי היטיב להבין את המנגון הנפשי שלו. אף זאת, שגרינברג הבין מן הסתם כי גם אם ייצאו לאור כל כתביו לא יאה בכך כדי ליצור שינוי מהותי כלשהו, והוא לא ייהפך באמת להיות מובן וקרוב ללבו של "הדור שאינו ראוי", של המבקשים שירה כתרבות, כקישוט. חיים כתרבות, כקישוט. חיי ומושגיו שלו מנוגדים היו מאוד לכך. וגם כאשר קפץ מן הגשר הצר של עולמו האישי אל הנהר הגדול של האומה, ייתכן כי, כמדומי או שלא כמדומי, לא התכוון לא לעם הזה ולא למדינה הזאת ולא לשום דבר שמסביבו, אלא הפליג מכל זה אל אומה וגזע וארץ דמיוניים לחלוטין. אולי האומה והגזע וכל השירה האלומית הזאת היו הסאחסי שלו, כמו אותו אי ששבה את דמיונו של גוגן ובלע אותו לבסוף אל קרבו.

המשורר האמיתי חי על שפת התהום של מצבו הקיומי, מודע לכך עד כמה אינו חכם, עד כמה שום חכמה אנושית אינה אפשרית, מודע להיותו עפר ואפר, עלה נירף, עיוור וחוש בעולם הזה. מתוך כך הוא נאבק ויצר, ואמר איוו מלה, אולי שומע איוו מלה, ושוב משוררת רממה, והוא שוב מנסה, ושוב חוזר להתחלה, ולבסוף ההתחלה היא הסוף.

ירושלים, מאריס 1981

עורך: ורדי בנייעקב • עריכה: יהודה גודאריה

זכור לי אחד משיריו המאוחרים, לא מן האחרונים, בליל גשם פירזשלים. קראתיו בכתביעת כלשהו. גרינברג מתאר היאך הוא עומד ליד מיטת ילדיו הקטנים השקועים בשינה - בחוץ סופת גשם, בקרים ורעמים, המיית הרוח בעצי התצר - ופתאום הוא אומר אל עצמו כי אילו דיבר אליו אלוהים עכשיו וצויהו מה שצויהו את אברהם בשעתו, היה מצייט ללא היסוס. כשקראתי את השיר אמרתי לעצמי, מה האדם הזה מרבה. לדבריו, אילו צויהו אלוהים לשחוט את הילדים באותה שעת לילה, היה עושה כן מיד. והואיל וכרגיל אין אלוה נוהג להבטא באופן ווקאלי, הרי שנותרת מחשבתו של האיש כשלעצמה. ברור שהוא לא היה עושה כמעשה הזה, אך הוא לא הכחיש את המחשבה, לא סילק אותה כשלעלה כמוחו אלא ביטא אותה כשיר. ואם מחשבה פרי-אית ואלמיהה כוו עלתה ממצולות נפשו, כאחד מאותם מקרים שהיו מבזיקים או חשכת לילה-סערה, מה גדול היה כנראה הברק חק, מרחק הומן ומרחק המקום, אשר אליו חש צורך לנוס ולהתר-חק מן הכל. גם המיית שניים-שלושה העצים שכתב מתוארת,

ז.

בשנותיו האחרונות טרב אורי צבי גרינברג להצעות להוציא לאור מהדורה של כתביו המקובצים, או אף להרפס מחדש ספר מספריו המוקדמים. הוא אמר: הדור אינו ראוי. מן הסתם הבין שלא ייהפך באמת להיות מובן וקרוב ללבו של דור זה, של המבקשים שירה כתרבות, כקישוט. חיים כתרבות, כקישוט

האומה והמדינה מייגעים אותי, ועם זאת ברצוני לכבדם, כי זו אולי הייתה דרכו לחפש ישועה. ובנושא זה אין להקל ראש בשום אפשרות. אולי הישועה פה, אולי היא שם, מי יודע.

ז.

כדי להבהיר יותר את כוונתי - וקודם כל, לעצמי - ארלב על כמה עשרות שנים ואגיע, בערך, אל העשור האחרון של חייו, כאשר היה מפרסם בעתונם פואמות אלומיות ארוכות כאורך הגלות, וזכור לי כי באחת מהן, למשל, הייתה פניה ישירה לאלרד הם בגנות הנסינה מסיני והפסד בארנות הנפט שם. כתיבה זו כבר הייתה ורה לי לגמרי, אבל אני מנסה להבין מה היה, מה יכול היה להיות, השורש הנפשי שלה. מה היה לו לקורא של "שונזי קריגרי" לכתוב כך. ונדרמה לי שאולי יכול אני להסביר זאת, לפחות לעצמי. ובכן, אדם כמוהו, הרי כל ימיו הוא מחפש איוו ישועה לחייו. הוא כפחד מוות. הוא אינו שוכח. אייאפשר לטמטם אותו בדברים חומריים, בבירור. הוא חי את המצב האנושי כבחינת "שיווית ה' לנגדי תמיד".

ועכשיו, ייתכן כי בזמן כלשהו הוא הגיע לידי תחושה, לידי הכרה, כי הישועה היחידה האפשרית לאדם - לו, לך, לי, לאדם הממשי, לא לאדם שכותבים עליו בעתון - הישועה היחידה היא אולי בתוך האומה, בתוך הגזע, בתוך המורשת של אברהם יצחק